

ALEXANDRA CORNILESCU, ALEXANDRU NICOLAE

ARTICOL HOTĂRÂT REFERENȚIAL VS ARTICOL HOTĂRÂT EXPLETIV. SITUAȚIA NUMELOR PROPRII*

1. Observații preliminare

S-a remarcat adesea în bibliografia de specialitate că „numele proprii de persoană circulă în mod obișnuit unele în formă articulată, altele în forma nearticulată” (GLR 1966, vol. I, p. 102) și că „articularea numelor proprii constituie o preocupare a majorității gramaticilor” (Tomescu 1998, p. 27) (vezi, pentru detalii, Guțu Romalo 1995; Avram 1997, p. 96–97; GALR 2008, vol. I, p. 125–127; Miron-Fulea 2005, 2009; RGR 2013, p. 721–725; vezi, pentru articularea numelor proprii în sec. XIX și XX, SILR 2012, p. 118–119, 477–478; vezi, pentru o discuție comparativă, Langendonck 2007, p. 157–159).

Obiectivul lucrării de față este trecerea în revistă a principalelor asemănări și diferențe morfosintactice dintre articolul hotărât realizat în grupuri nominale al căror centru este un substantiv din altă clasă decât numele proprii, denumit în continuare „articol (hotărât) referențial”, și articolul hotărât al numelor proprii, denumit „articol (hotărât) expletiv”¹. Subclasa de nume proprii asupra căreia vom aplica analiza sunt numele proprii de persoană (antroponimele) (pentru articularea toponimelor, vezi Miron-Fulea 2009). Deși există o serie de asemănări între cele două articole, mai ales de ordin morfologic, diferențele distribuțional-sintactice arată că sintaxa grupurilor nominale cu centru antroponim este dictată și de alte trăsături gramaticale.

2. Trăsături comune

În limbi ca engleza, absența însăși a articolului hotărât semnalează apariția în context a unui nume propriu de persoană (vezi (1)).

- (1) a. *Cat* *came in* *running*.
 pisică a-intrat alergând
 „Pisică” a intrat alergând. („Pisică” – citit ca antroponim, *i.e.* poreclă.)

* Ne alăturăm cu bucurie colegilor, colaboratorilor și foștilor studenți în a-l omagia pe profesorul G. G. Neamțu, urându-i viață lungă, multe bucurii și succese.

¹ În cazul antroponimelor, articolul este expletiv în măsura în care nu articolul hotărât asigură unicătatea referentului numelui propriu. Articolul expletiv (sau nu) verifică întotdeauna o trăsătură sintactică de definitivitate în limba română (vezi, pentru detalii, Cornilescu–Nicolae 2014). Articolul hotărât ca formant al articolului genitival este tot o ipostază a articolului hotărât expletiv (vezi, pentru detalii, Neamțu 2011). Astfel, un articol hotărât este expletiv dacă prezența lui este legată de definitivitatea sintactică (vezi Nicolae 2013) și nu există și un corelat semantic al definitivității (e.g. *unul*, *altul*, *niciunul*; vezi Neamțu 1999, Cornilescu–Nicolae 2011).

- b. **The** **cat** **came in** **running.**
 ART.HOT pisică a-intrat alergând.
 Pisica a intrat alergând.

În schimb, în română (ca și în alte limbi cum ar fi portugheza și neogreaca²), antroponimele sunt marcate de distribuția foarte diferită a articolului hotărât, prin raportare la substantivele comune.

Ca și în cazul articolului referențial, morfologia articolului expletiv exprimă opoziții de gen (2), număr (3), caz (4) și chiar definitivitate (5), în cazul în care antroponimul dispune și de o formă nearticulată.

- (2) *Ionel* / *Ionela*
 (3) *Ionescu* / *Ioneștii*
 (4) *Mari-a* / *Mari-ei*
 (5) *Aceeași Mărie cu altă pălărie.* / *Maria a venit.*

Un aspect important al morfologiei antroponimelor românești constă în diferența între marcarea gramaticală a cazului la numele masculine și la numele feminine³. Cu puține excepții, antroponimele feminine marchează cazul în aceeași manieră ca substantivele comune feminine, prin intermediul flexiunii articolului hotărât (vezi (4), *supra*). În schimb, antroponimele masculine au pierdut articolul cu formă de nominativ-acuzativ (unele păstrând doar vocala finală *-u* plenison < *-ul*; vezi *Radul* > *Radu*)⁴ și recurg la marcarea proclitică pentru genitiv-dativ (6). Antroponimele masculine cu formă feminină (7a) dispun de un tipar dublu de marcarea cazuală, fiind compatibile atât cu strategia antroponimelor feminine (flexiune a articolului) (7b), cât și cu strategia antroponimelor masculine (marcare proclitică) (7c).

- (6) *Ionel* // *caietul* **lui** *Ionel*
 (compară *elevul* // *caietul* **elevului**)
 (7) a. *Toma, Preda, Șendrea*
 b. *Duminica Tomii / Tomei*
 c. *caietul lui Toma*

² În portugheză și neogreacă (ca și în multe alte idiomuri), antroponimele sunt obligatoriu articulate, dar, și în aceste limbi, distribuția articolului este diferită la substantivele comune în raport cu cele proprii (vezi Langendonck 2007).

³ Pentru cazurile genitiv-dativ, majoritatea substantivelor feminine primesc marcarea sintetică desinențială (*Maria / Mariei*) (cu bine-cunoscutele excepții când se recurge la marca proclitică *lui: Carmen / lui Carmen, Lili / lui Lili* etc.), pe când substantivele masculine sunt introduse de marca proclitică *lui*. În schimb, româna veche (1521–1780) dispunea de opțiunea marcării sintetice desinențiale a genitiv-dativului și pentru antroponime masculine („la casele Vladului comisu”, *Letopiseșul Cantacuzinescu*), păstrată până spre mijlocul secolului al XIX („Paloșul Radului zbură un minut”, Odobescu) (vezi SILR 2012, p. 118).

⁴ Sonanta *-l* în poziție finală se păstrează la antroponimele masculine până spre sfârșitul secolului al XIX-lea: „au alungat din România pe *Radul* voievod, aliatul turcilor” (Asachi), „turcii alesese pe *Sandul* Sturza” (Eminescu, postum), „Atunci *Iancul* lepădă masca” (Negruzzi) (vezi SILR 2012, p. 118).

Antroponimele articulate permit atașarea directă a subordonaților genitivali/posesivi (8), folosirea articolului posesiv-genitival fiind opțională; rezultă astfel că segmentul final al numelui propriu este interpretat ca articol hotărât (vezi GBLR, p. 77):

- (8) a. *Radu (al) mării*
b. *Maria (a) mea*

În cazul antroponimelor feminine, diferența articulat/nearticulat semnalizează opoziția cazuală nominativ-acuzativ (9a) vs vocativ (9b), dublând astfel formele de vocativ marcate prin desinențe proprii (9c) (GALR 2008, vol. I, p. 126):

- (9) a. *Ana / Maria / Ioana* (nominativ-acuzativ)
b. *Ană / Marie / Ioană* (vocativ)
c. *Ano / Mario / Ioano* (vocativ)

3. Trăsături diferențiatore

În ciuda similarităților de ordin morfologic dintre articolul referențial și cel expletiv, diferențele sintactice sunt considerabile. A se observa, în primul rând, coerența unui adjectiv articulat cu un antroponim articulat (10a), în ciuda constrângerii de realizare unică a articolului pe primul constituent nominal al grupului nominal (vezi (10b) vs (10c)), activă în grupuri nominale cu centru substantiv comun.

- (10) a. *frumoasa Maria* vs b. **frumoasa fata*
c. *frumoasa fată*

În al doilea rând, antroponimele pot fi și urmate de adjective articulate (11a), spre deosebire de numele comune (11b). În schimb, atât antroponimele (12a), cât și substantivele comune (12b) pot apărea în construcția cu articolul adjectival *cel*.

- (11) a. *Mihai Viteazul*
b. **conducătorul viteazul*
conducătorul viteaz
(12) a. *Ștefan cel mare*
c. *conducătorul cel mare*

Mai mult, antroponimele apar nu numai în construcții **dublu** definite de tipul (11a), (12a), ci și în construcții **polidefinite**. Un prim tip de structură polidefinită caracteristică antroponimelor este cea în care două adjective supraordonate, nu coordonate, precedă numele propriu (13a) (vs (13b)). În schimb, în structura cu nume comun, doar primul adjectiv este definit (14b) (vs. (14a)), cu excepția cazurilor de coordonare adjectivală (14c).

- (13) a. *ticăloasa Sângeroasa Maria*
b. **ticăloasa Sângeroasă Maria*
(14) a. **ticăloasa sângeroasa femeie*
b. *ticăloasa sângeroasă femeie*
c. *ticăloasa, sângeroasa femeie*

Un al doilea tip de construcție polidefinită caracteristică antroponimelor, nereperabilă la numele comune, este reprezentat de structuri în care antroponimul este precedat sau urmat de substantive sau adjective articulate:

- (15) a. *mult discutatul Călin Nebunul*
 b. *regretatul Ion Zamfirescu criticul literar*

O altă diferență privitoare la articularea numelor proprii în opoziție cu numele comune apare în grupul prepozițional: prepozițiile pot fi urmate de antroponime articulate, deși nu sunt urmate de alți dependenți nominali (16a), spre deosebire de numele comune, care sunt articulate în context prepozițional doar dacă sunt modificate (16c) (vs (16b)).

- (16) a. *Am văzut-o pe Maria.*
 b. *Am văzut-o pe fată / *fata.*
 c. *Am văzut-o pe fata din vis.*

De asemenea, articolul expletiv se poate realiza în contextul demonstrativului prenominal (17a), în ciuda trăsăturilor specifice de selecție ale acestui tip de determinant, *i.e.* demonstrativul prenominal selectează nume comune nearticulate (17b); formele nearticulate feminine (când există) sunt, de asemenea, admise în acest context (17a')

- (17) a. *acea Maria*
 a'. *acea Marie*
 b. *acea copilă / *acea copila*

În fine, un test sintactic relevant pentru a susține ideea că articolul numelor proprii nu este referențial este coocurența cu articolul nehotărât, în limitele aceluiași grup nominal:

- (18) a. *O a doua Maria Sângeroasa nu există în istoria Angliei.*
 b. *A existat o Mihaela în viața lui.*

4. Concluzii

După cum s-a arătat în secțiunea 2., există o serie de asemănări de ordin flexionar între articolul hotărât referențial și cel expletiv, articolul expletiv reprezentând rezultatul evoluției istorice a unui articol referențial. Astfel, este știut faptul că toate cinurile boierești ale Țărilor Românești medievale au devenit antroponime prin pierderea articulării: *Gligorie postelnicul* (DÎ, sec. XVI) > *Grigore Postelnic(u)*. Păstrarea articolului hotărât (proclitic) al masculinelor numai la genitiv-dativ (*Ion*: nearticulat vs *lui Ion*: articulat proclitic) demonstrează că prezența articolului la numele proprii românești este într-adevăr o trăsătură sintactică legată de realizarea cazului în română, cum remarcă și Camelia Stan (vezi 2008, 2014, pentru relevanța sincronică și diacronică a articolului hotărât în marcarea cazului).

Sintaxa celor două articole este diferită tocmai pentru că la numele comune articolul joacă un dublu rol, semantico-pragmatic și sintactic, în timp ce pentru numele proprii articolul are doar un rol morfosintactic (acest punct de vedere este exprimat și în RGR 2013, p. 721–725). La numele comune, articolul exprimă existența și unicitatea referentului (Russell 1905). Pentru numele proprii, desemnarea unică este asigurată de o altă trăsătură gramaticală, prezentă la antroponime în toate limbile, și anume, trăsătura [Persoană].

Această ipoteză, propusă de G. Longobardi (2008), este clar susținută de datele limbii române: există construcții în care distribuția numelor proprii de persoană (19a) este aceeași cu a pronumelor (19b), și contrastează cu distribuția numelor comune (19c) (vezi Cornilescu 2007, Cornilescu–Nicolae 2014).

- (19) a. *Vraca actorul*
 b. *el actorul*
 c. **student(ul) actorul*

În mod semnificativ, construcțiile (19a) și (19b) sunt comune majorității, dacă nu chiar tuturor limbilor care au articol hotărât, indiferent dacă articolul hotărât este sau nu folosit cu numele proprii:

- (20) a. *Michael the Brave*
 b. *I the undersigned*
 c. **(the) student the actor*

În concluzie, în limbi ca româna, numele proprii au în matricea lexicală o trăsătură de definitivitate și o trăsătură de persoană, în timp ce, în limbi ca engleza, numele proprii au doar o trăsătură de persoană.

ABREVIERI BIBLIOGRAFIE. SIGLE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1997.
 Cornilescu 2007 = Alexandra Cornilescu, *On classifiers and proper names*, în „Bucharest Working Papers in Linguistics”, IX, 2007, nr. 1, p. 61–75.
 Cornilescu–Nicolae 2011 = Alexandra Cornilescu, Alexandru Nicolae, *On the syntax of the Romanian indefinite pronouns unul and altul*, în R. Zafiu, C. Ușurelu, H. Bogdan-Oprea (eds), *Limba română – Ipoteze ale variației lingvistice*, Editura Universității din București, București, p. 67–94.
 Cornilescu–Nicolae 2014 = Alexandra Cornilescu, Alexandru Nicolae Cornilescu, *Classified proper names in Old Romanian: Person and Definiteness*, în Virginia Hill (ed.), *Formal Approaches to DP in Old Romanian*, Brill, Boston–Leiden (sub tipar).
 DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei R.S.R., București, 1979.
 GALR 2008 = *Gramatica limbii române*. Tiraj nou, revizuit, Editura Academiei Române, București, 2008.
 GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
 GLR 1966 = *Gramatica limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Tiraj nou, Editura Academiei R.S.R., București, 1966.
 Guțu Romalo 1995 = Valeria Guțu Romalo, *Nom propre et article en roumain*, în RRL, XL, 1995, nr. 1–3, p. 45–48.

- Langendonck 2007 = Willy van Langendonck, *Theory and Typology of Proper Names*, Mouton–de Gruyter, Berlin, 2007.
- Longobardi 2008 = Giuseppe Longobardi, *Reference to Individuals, Person, and the Variety of Mapping Parameters*, în Henrik Hoeg Müller, Alex Klinge (eds), *Essays on Nominal Determination*, John Benjamins, Amsterdam, 2008, p. 189–213.
- Miron-Fulea 2005 = Mihaela Miron-Fulea, *Numele proprii. Interfața semantică-sintaxă*, Editura Universității din București, București, 2005.
- Miron-Fulea 2009 = Mihaela Miron-Fulea, *Finalele -a/-u/-ul: terminații sau articole?*, în Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (eds), *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo, Flexiuni cazuale ale pronumelui în română. Segmentări morfematice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologia, XLIV, 2009, nr. 3–4, p. 75–98.
- Neamțu 2011 = G. G. Neamțu, *Despre statutul morfosintactic al lui «al» dublant*, în „Dacoromania”, serie nouă, XVI, 2011, nr. 2, p. 149–166.
- Nicolae 2013 = Alexandru Nicolae, *Notă de sintaxă comparată: parametrul [+ definit] în sintaxa grupului nominal românesc*, în LR, LXII, 2013, nr. 2, p. 186–208.
- RGR 2013 = Carmen Dobrovie-Sorin, Ion Giurgea (ed.), *A Reference Grammar of Romanian. Volume 1. The noun phrase*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2013.
- Russell 1905 = Bertrand Russell, *On denoting*, în „Mind”, XIV, 1905, nr. 56, p. 479–493.
- SILR 2012 – Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Editura Academiei Române, București, 2012.
- Stan 2008 = Camelia Stan, *Grupul nominal românesc (aspecte diacronice)*, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, București, p. 239–245.
- Stan 2014 = Camelia Stan, *Some functions of the definite article in Old Romanian*, în Gabriela Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds), *Diachronic Variation in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Avon, (sub tipar).
- Tomescu 1998 = Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, Editura ALL, București, 1998.

REFERENTIAL DEFINITE ARTICLE VS EXPLETIVE DEFINITE ARTICLE:
THE SITUATION OF PROPER NAMES
(Abstract)

The paper analyzes the similarities and differences between the referential definite article (the definite article in noun phrases headed by other types of nouns than proper names) and the expletive definite article characteristic of proper names. Although there are a series of (especially inflectional) similarities between the two articles, the distributional-syntactic disparities indicate that the syntax of noun phrases headed by anthroponyms is driven by other grammatical features.

Cuvinte-cheie: asemănări, deosebiri, articol definit, sintaxă, nume proprii.

Keywords: similarities, differences, definite article, syntax, proper names.

Alexandra CORNILESCU
Universitatea din București
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, str. Pitar Moș nr. 7–13

Alexandru NICOLAE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13
nicolae_bibi@yahoo.com